

DĖL ĮVARDŽIUOTINIŲ BŪDWARDŽIŲ RAIDOS SLAVŲ KALBOSE*

J. KAZLAUSKAS

§ 1. Slavų kalbų įvardžiuotiniai būdvardžiai susidarė kaip ir baltų. Įvardis čia suaugo į vieną žodį su būdvardžiu, turinčiu daiktavardinę fleksiją kaip ir baltų. Taigi baltų ir slavų įvardžiuotinių struktūra yra labai panaši. Todėl slavų kalbų įvardžiuotiniai būdvardžiai turėjo nueiti labai panašų kelią į baltų kalbų įvardžiuotinių būdvardžių kelią. Negalima tyrinėti slavų įvardžiuotinių būdvardžių raidos, neatsižvelgiant į baltų įvardžiuotinių būdvardžių raidą. Slavų kalbų įvardžiuotinių būdvardžių raidoje, kaip ir baltų kalbų įvardžiuotinių būdvardžių raidoje, tyrinėtojų yra pervertinami fonetiniai progresai. Čia irgi dažnai mažai atsižvelgiama arba beveik visai neatsižvelgiama į savitą įvardžiuotinio būdvardžio struktūrą, pasižyminčią savitais kamienais ir savitomis galūnėmis, kurių ribos galėjo kisti, žodžiu, per maža paisoma morfologinių faktorių vaidmens įvardžiuotinių būdvardžių raidoje.

Slavų kalbų įvardžiuotinių būdvardžių raida tyrinėta daugelio. Ir nuomonių dėl tos raidos yra daug ir labai įvairių. Neretai tie patys faktai tyrinėtojų interpretuojami visiškai skirtingai. Kai kuriais atvejais tyrinėtojų nuomonės ir sutampa. Rodos, visi, kas lieté slavų įvardžiuotinių būdvardžių raidą, mano, kad vns. kilm. *dobraġo* < *dobraago* < *dobraġego*, vns. naud. *dobrumu* < *dobruumu* < *dobrujemu* fonetiniu keliu. Bet toks fonetinis šių formų raidos kelias senojoje slavų kalboje sunkiai net įsivaizduojamas.

Slavų kalbų būdvardis su įvardžiu į vieną žodį suaugo labai seniai. Negali būti nė mažiausios abejonės, kad bendrosios slavų kalbos periodu čia jau buvo vienas žodis. Tai rodo moteriškosios giminės įvardžiuotinių būdvardžių struktūra senojoje slavų kalboje, plg. vard. *dobraġa*, kilm. *dobryġe*, o ne *dobryjeġe* ir t. t. Tai rodo greta paprastojo būdvardžio dgs. naud. *dobromŭ*, dgs. įn. *dobrami* senojoje slavų kalboje vartojamos formos naud. *dobryjimŭ*, įn. *dobryjimi*, kurios, beriedėdamos iš **dobromŭjimŭ*, **dobramijimi* turėjo nueiti geroką kelio galą¹.

* Šio straipsnio pirmoji dalis apie įvardžiuotinių būdvardžių raidą baltų kalbose paskelbta „Kalbotyra“ XXIV (1), 1972. — *Redakcinė kolegija*.

¹ Čia nebus smulkiai nagrinėjama slavų įvardžiuotinių būdvardžių raida. Paliečiamos tik bendrosios tos raidos kryptys, atsižvelgiant į baltų kalbų įvardžiuotinių būdvardžių raidą, žr. Kalbotyra, XXIV(1), 1972, § 1–13.

§ 2. Įvardžiuotinių būdvardžių daugiskaitos paradigma slavų bendrosios kalbos periodu turėjo atrodyti taip:

vard. *dobriji, pėšiji; dobraja, pėšaja*
kilm. *dobroŭjichŭ, pėšŭjichŭ*
naud. **dobromŭjimŭ, pėšemŭjimŭ; dobramŭjimŭ, pėšamŭjimŭ*
gal. *dobryję, pėšęję; dobraja, pėšaja*
įn. *dobryjimi, pėšijimi; *dobramijimi, *pėšamijimi*
vt. **dobrėchŭjichŭ, *pėšichŭjichŭ; *dobrachŭjichŭ, *pėšachŭjichŭ*

Procesai, atvedę į vėlesnę paradigmą, užfiksuotą senojoje slavų kalboje, buvo, be abejo, ne fonetiniai, o morfologiniai. Matyti, ankstesnėje paradigmoje galūnėmis buvo suvoktos *-ji, -jichŭ, -jimŭ, -jė, -jimi, -jichŭ*, o kamienai – pagal dominuojančių linksnių vardininko ir galininko kamienus dviskiemeniai:

vard. <i>dobri-</i>	<i>pėši-</i>
kilm. <i>dobro-</i>	<i>pėšb-</i>
naud. <i>*dobro-</i>	<i>*pėše-</i>
gal. <i>dobry-</i>	<i>pėše-</i>
įn. <i>*dobra-</i>	<i>*pėša-</i>
viet. <i>dobrė-</i>	<i>pėši-</i>

Naujiems kamienams suaugus su minėtomis galūnėmis, galėjo rasti:

vard. <i>dobriji, pėšiji</i>	<i>pėšiji</i>
kilm. <i>*dobroŭjichŭ</i>	<i>*pėšŭjichŭ</i>
naud. <i>dobrojimŭ, dobrajimŭ</i>	<i>pėšejimŭ, pėšajimŭ</i>
gal. <i>dobryję</i>	<i>pėšęję</i>
įn. <i>dobryjimi, *dobrajimi</i>	<i>pėšijimi, pėšajimi</i>
viet. <i>dobrejichŭ, *dobrajichŭ</i>	<i>pėšijichŭ, pėšajichŭ</i>

Netrukus kamienas buvo išlygintas: kietosios galūnės būdvardžiuose apibendrintas galininko kamienas *dobry-*, o minkštosios galūnės būdvardžiuose – vardininko kamienas *pėši-*. Minkštosios galūnės būdvardžių galininko kamienas išliko senas. Išliko senas kietosios galūnės būdvardžių vardininko kamienas. Baltų kalbose irgi apibendrinamas ar linkstama apibendrinti vardininko arba galininko kamieną². Taip susiformavo senosios slavų kalbos įvardžiuotinių būdvardžių daugiskaitos paradigma:

vard. <i>dobriji</i>	<i>pėšiji</i>
kilm. <i>dobroŭjichŭ</i>	<i>pėšijichŭ</i>
naud. <i>dobryjimŭ</i>	<i>pėšijimŭ</i>

² Žr. Kalbotyra, XXIV (1), 1972, § 9, 11, 12.

gal.	<i>dobryě</i>	<i>pěšějě</i>
įn.	<i>dobryjimi</i>	<i>pěšijimi</i>
viet.	<i>dobryjichč</i>	<i>pěšijichč</i>

Rodos, visuotinai manoma, kad toliau yra vykę fonetiniai procesai, kitaip sakant, *yji* susitraukė į *y*, o *iji* į *i*, nors tokiai raidai ir prieštarauja vns. vard. *dobrěb*, tariamas *dobryj*, bet išlikęs sveikas, nepalietas tos kontrakcijos. Todėl patikimiau manyti, kad ir toliau vyko ne fonetinis, o morfologinis procesas. Raidą čia ir vėl stimulavo vardininko ir galininko formos. Įvardžiutinio būdvardžio, kaip žodžio, struktūra, matyti, šiek tiek pakito. Kamienai, kaip ir pirmuoju atveju, analogiškai vard. *dobri* ir gal. *dobry-* liko dviskiemeniai, t. y. kilm. *dobrč-*, naud. *dobry-*, įn. *dobry-* ir t. t., bet galūnėmis analogiškai vard. *-ji* ir gal. *-jě* tapo irgi vienskiemenės *-chč*, *-mč*, *-mi*, *-chč*. Mat, šiuo metu įvardžiutinių būdvardžių linksniavimas jau buvo atitrūkęs nuo įvardžių linksniavimo. Jis priklausė paprastųjų būdvardžių ir daiktavardžių linksniavimo sistemai, kur galūnės tikrai buvo vienskiemenės. Naujosios galūnės su kamienais sudarė naujas formas:

kilm. *dobrychč*, plg. rus. *до́брыхч*, lenk. *dobrych*, ček. *dobrych*, serb. *dobrih*; naud. *dobrymč*, plg. rus. *до́брымч*, lenk. *dobrym*, ček. *dobrym*, serb. *dobrim*; įn. *dobrymi*, plg. rus. *до́брыми*, lenk. *dobrymi*, ček. *dobrymi*, serb. *dobrim*; viet. *dobrychč*, plg. rus. *до́брыхч*, lenk. *dobrych*, ček. *dobrymi*, serb. *dobrim*.

§ 3. Moteriškosios giminės įvardžiutinio būdvardžio forma senojoje slavų kalboje kaitoma jau taip:

vard.	<i>dobraja</i>	
kilm.	<i>dobryję</i>	<i>*dobryjějě</i>
naud.	<i>dobrěji</i>	<i>*dobrejěji</i>
gal.	<i>dobrają</i>	<i>*dobrajęjį</i>
įn.	<i>dobrają</i>	<i>*dobrajęjį</i>
	<i>dobroją</i>	<i>*dobrojąjį</i>
viet.	<i>dobrěji</i>	<i>*dobrejěji</i>

Senosios paradigmos raidą čia irgi stimulavo vardininko ir galininko formos. Kamienais buvo suvokta dviskiemenės formos *dobra-*, *dobry-*, *dobrě-*, *dobraj-*, *dobraj-* ir *dobro-*, *dobrě-*, o galūnėmis – vardininko ir galininko *-ja*, *-jį* pavyzdžiu vienskiemenės *-jě*, *-ji*, *-jį*, *-ji*. Iš šių galūnių ir minėtų kamienų susiformavo senosios slavų kalbos paradigma. Taigi čia vyko ne haplogijos, o morfologinis procesas.

Moteriškosios giminės linksniavimo performavimas vyko anksčiau, o gal ir greičiau; senojoje slavų kalboje jau nėra senosios paradigmos pėdsakų. Moteriškosios giminės vienaskaitoje nebuvo panašios formų sistemos, kurią sudarė daugiskaitos vardininko, įnagininko ar vietininko formos, stabdžiusios raidos procesą, nes jos pačios pirma turėjo išriedėti į trumpesnes formas.

§ 4. Vyriškosios ir niekatrosios giminės vienaskaitos formų raida ėjo paraleliai su daugiskaitos formų raida. Senojoje slavų kalboje randame tokį vyriškosios ir niekatrosios giminės vienaskaitos linksniavimą:

vard. *novъji* (-*biji*); *novoje*;
kilm. *novajego*, *novago*, *novaago*, *novogo*;
naud. *novujemu*, *novumu*, *novuumu*, *novomu*;
gal. *novъji* (-*biji*); *novoje*;
įn. *novojjimb* < **novombjimb*;
viet. *novějemb*, *nověmb*, *nověěmb*, *nověamb*.

Įnagininkas, matyti, buvo performuotas kartu su daugiskaitos naudininku, įnagininku, vietininku. Ir kamienas čia buvo įvestas naujas kaip ir daugiskaitoje, greičiausiai, vns. galininko ir vardininko kamienas, o gal ir iš daugiskaitos.

Rodos, visų manoma, kad:

vns. kilm. *novajego* > *novaego* > *novaago* > *novago*
naud. *novujemu* > *novuemu* > *novuumu* > *novumu*

Vadinasi, manoma, kad čia vykę asimiliacijos ir kontrakcijos reiškiniai: *aię* > *ā*, *uję* > *ū* ir t. t. Bet tokie fonetiniai reiškiniai sunkiai net įsivaizduojami.

Čia irgi vyko ne fonetiniai, o morfologiniai procesai. Raidą stimulavo vardininko ir galininko formos. Kamienas buvo suvoktas dviskiemenis: *novъ-* ir *novo-*, *nova-*, *novu-*, *novъ-* ir *novo-*, *novy-*, *nově-*, o galūnės vienskiemenės: *-ji*, *-je*; *-go*; *-mu*; *-ji*, *-je*; *-mb*, *-mb*. Kitaip sakant, susidarė savita linksniavimo struktūra.

Kamienai jungėsi su galūnėmis ir susiformavo:

vard. *novъji* (-*yji*), *novoje*
kilm. *novago*
naud. *novumu*
gal. *novъji* (-*yji*), *novoje*
įn. *novymb*
viet. *nověmb*

Formos *novaago*, *novuumu*, *nověěmb* galėjo atsirasti dėl paprastųjų būdvardžių formų poveikio įvardžiuotinėms. Jas galime laikyti rezultatu panašaus proceso, koks yra vykęs lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių raidoje. Mat, susiformavus naujamai paradigmai *novъji*, *novoje*; *novago*; *novumu* ir t. t. dėl paprastųjų būdvardžių *nov-ъ*, *nov-a*, *nov-u* ir t. t. formų struktūros įtakos taip pat ir įvardžių linksniavimo struktūros, plg. *t-ъ*, *t-ogo*, *t-omu* ir t. t., įvardžiuotinių formų kamieniu galėjo būti pradėtas suvokti vienskiemenis *nov-*, o galūnėmis – *-ji*, *-ago*, *-omu* ir t. t. Greta vartojami paprastojo būdvardžio vard. ir gal. *novъ* ir įvardžiuotinio *novъ-jī* tuo periodu, kai dar vyko svyravimas tarp vienskiemenės ir dviskie-

menės įvardžiuotinių būdvardžių galūnės, galėjo leisti suvokti, jog įvardžiuotinę reikšmę turi tik galūnė, pridėta prie paprastosios būdvardžio formos. Todėl prie paprastojo būdvardžio linksnių formų *nova, novu, nově* galėjo būti dedamos naujosios galūnės *-ago, -umu, -ěmb*; taip susidarė *novaago, novuumu, nověěmb*, kurias iš pradžių palaikė greta egzistuojančios senosios formos *novajego, novujemu, novejemb*. Pagal galūnę *-ago* galėjo rasti ir vietininko galūnė *-amb*, plg. viet. *nověamb*, plg. panašiai sudarytą liet. vns. naud. *gerđmsiam*³.

Kadangi senuosiuose slavų kalbos paminkluose *novomu, novogo* ir kt. vartojamos labai retai (*novogo* aptikta tik vieną kartą), tai patikimiausia manyti, kad jos atsirado dėl įvardžių linksniavimo poveikio, vadinasi, tuo metu, kai įvardžiuotinių būdvardžių kamienas galutinai buvo suvoktas jau vienskiemenis *nov-*. Tai rodytų ir dėl būdvardžių įtakos atsiradę senosios rusų kalbos *тъм, тая, тою, тую*.

§ 5. Kai kuriose pietų ir vakarų slavų kalbose įvardžiuotinių būdvardžių raiša praėjo šiek tiek kitaip. Senoji paradigma

vard. *dobrъji, dobroje*
kilm. *dobrajego*
naud. *dobrujemu*
gal. *dobrъji, dobroje*
įn. *dobryjimb*
viet. *dobrějemb*

čia kito truputį kitaip. Čia vyko kamieno vienodėjimo procesas, prasidėjęs dar prieš naujų trumpesnių formų susidarymą, plg. analoginius reiškinius baltų kalbose⁴. Niekatosios giminės vardininko–galininko kamienas čia galėjo būti apibendrintas beveik visose linksnių formose, egzistuojant dar anksčiau pateiktai paradigmai. Tuo būdu galėjo rasti:

vard. *dobrъji, dobroje*
kilm. *dobrojego* || *dobrajego*
naud. *dobrojemu* || *dobrujemu*
gal. *dobrъji, dobroje*
įn. *dobryjimb*
viet. *dobrojemb* || *dobrějemb*

Vėliau kai kurios senosios formos (*dobrajego, dobrujemu*) visai išnyko.

Išnykus intervokaliniam *j*, balsių asimiliacija, kaip žinoma, įvairiose slavų kalbose vyko įvairiomis kryptimis. Pietuose nugalėjo garsas *o*, o vakaruose *-e*. Taip sutraukus *-oje-* atsirado serbų-chorvatų niek. g. vard. *dobrô*, kilm. *dobrôgo*,

³ Žr. Kalbotyra, XXIV (1), 1972, § 1, 7.

⁴ Žr. Kalbotyra, XXIV (1), 1972, § 9, 11, 12.

naud. *dobrōmu*, viet. *dobrōmь*. Lenkų ir čekų kalbose sutraukus *-oje- į -e*, radosi niek. g. vard. *dobrē*, kilm. *dobrēgo*, naud. *dobrēmu*, viet. *dobrēm*.

S. čekų viet. *dobřiem* < *dobrēmь*, vartojamas greta *dobrém*, anksčiau aprašytam procesui neprieštarauja, nes jis galėjo atsirasti iš senosios *dobrějemb*, vartojamos greta *dobrojemb*.

Senosios serbų kalbos formos su *-ěchъ*, *-ěm*, *-ěmi* laikomos atsiradusiomis dėl įvardžių linksniavimo įtakos. Tai gali būti. Bet tai visai neprieštarauja tam faktui, kad *dobrějemb* > *dobrojemb* > *dobrōm*, nes pastaroji irgi vartojama serbų kalboje. Reikia turėti omenyje ir tai, kad įvardžiai galėjo paveikti ir paprastųjų būdvardžių linksniavimą. Dėl įvardžių įtakos atsiradę naujos formos gali būti pradėtos vartoti įvardžiuotine reikšme, plg. analoginį procesą baltų kalbose⁵. Serbų-chorvatų kalboje naujosios įvardinės būdvardžių linksnių formos kaip tik ir vartojamos paprastųjų ir įvardžiuotinių formų reikšme⁶.

⁵ Žr. Kalbotyra, XXIV (1), 1972, § 10, 11.

⁶ Žr. A. Leskien, Grammatik der serbo-kroatischen Sprache, Heidelberg, 1914, 373 ir t.